

Становище Заславського римо-католицького деканату в XIX столітті

Розвиток Римо-Католицької Церкви в соціально-економічному, суспільно-політичному, культурному аспектах йде у повному зв'язку із розвитком народу, серед якого вона функціонує. Тому вивчення становища католицизму на Заславщині (Ізяславщині) є важливою частиною не лише історії Римо-Католицької Церкви, а й історії українського народу. Без врахування діяльності духовенства неможливо ґрунтовно охарактеризувати політичний, соціально-економічний, культурний розвиток суспільства у той чи інший період його історичного розвитку. У світлі цих питань актуальною є проблема, запропонована до розгляду.

Дана проблематика є досить важливою не лише з історіографічної точки зору, а й для сьогодення. Без об'єктивного і філософського осмислення усього, що супроводжувало життя Римо-Католицької Церкви у XIX ст., неможливо успішно проаналізувати стосунки між українцями та поляками того часу, відношення імперської влади до римо-католиків, зміну соціально-економічного статусу Римо-Католицької Церкви в краї. Не можна забувати також того, що процеси історії, які все більше віддаляються від нас у часі, продовжують впливати і довго впливатимуть як на сьогодення, так і на майбутнє.

Мета дослідження полягала у тому, щоб проаналізувати становище римо-католицизму на Заславщині у XIX ст.

Географічні межі теми дослідження – Заславський римо-католицький деканат у XIX ст.

Протягом XIX століття Заславський римо-католицький деканат входив до складу Луцько-Житомирської дієцезії [17; с. 148-301]. Станом на 1842-1844 роки Заславський деканат складався із таких парафій – Заслав, Білогородка, Лабунь [9; с. 56-81]. Стосовно кількості римо-католицьких костелів, то статистичні дані говорять нам про те, що у 1797-1801 рр. у Заславському повіті розташовувалося 4 кам'яних костели, 1 дерев'яний і 5 каплиць [13].

Відомості про те, хто стояв на чолі деканатів Луцько-Житомирської дієцезії подається у справі про “Послужний список Луцького і Житомирського Єпископа і Кавалера Цецішовського – суфрагана Луцького і Кавалера Єпископа Підгороденського – коад'ютора найменованого Єпископа і кавалера Пивницького”. Наприклад, у 1826 році заславським і старокостянтинівським деканом був о. Вікентій Мізесевич [2; с. 1-10].

Одним із актуальних питань у розвитку римо-католицизму на українських теренах, звичайно, було будівництво нових костелів. Луцько-житомирський єпископ К. Цецішовський, за допомогою єпископів-помічників, займався справою розширення мережі костелів. Наприклад, у 1808 році у Заславському деканаті він освятив костели в селищах Білогородці і Бутовцях. Однак, варто зазначити, що відносно активна діяльність, передусім щодо заснування нових парафій, була можлива лише в перші роки XIX століття. Вже 14 липня 1819 року вийшов указ імператора Олександра I “Про заборону римо-католицькому духовенству будівництва своїх церков без потреби” (функції контролю за виконанням цього указу покладалися на губернську адміністрацію) [9; с. 58-62].

Протягом XIX століття в Заславі було три католицьких костели, а саме: бернардинський, місіонерський і т.зв. фара. Найстаріша культова споруда Заслава – католицький костел Іоанна Хрестителя, так звана Фара, побудований Юрієм Острозьким у 1539 році [14, с. 130].

Значну роль у підтримці католицизму відігравав монастир бернардинів і костел при ньому, що носив назву св. Михайла. До комплексу будівель належали мурований костел і монастир, дзвіниця, каплиці, господарські будівлі тощо. У 1775 році при великому скупченні богомольців відбулися урочистості з нагоди перенесення до головного вівтаря образу Заславської Матері Божої, а також розп'яття «що вціліло від першої фундації». Водночас у вівтарях святого Франциска і святого Онуфрія було вмуровано привезені з Риму реліквії

святого Валентина. Протягом 1778-1780 років відбулася «третя реконструкція» монастиря. При монастирі діяли каплиці святих Анни, Антонія і Франциска. Від 1797 року монастир став головною резиденцією Руської провінції непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії, до примусового злиття її з Литовською Провінцією у 1815 році [19].

Ще один монастирський комплекс князь Павло Сангушко побудував у 1750 році. Це був монастир монахів-місіонерів, а костел при ньому носив назву св. Йосипа. У 1819 році частина монастиря місіонерів секуляризована на користь російських урядових установ: земського суду, повітового архіву і канцелярії. Загалом костел проіснував до 1831 року. За участь монахів-місіонерів у Листопадовому повстанні 1830-1831 років царський уряд відібрав приміщення монастиря і передав його місцевій владі, яка в подальшому поселяла тут різні повітові установи: поліцейське управління, казначейство, установу військової повинності, дворянську опіку [16].

При костелі Святого Йосипа діяли два братства: Серця Ісусового, засноване згідно з папським привілеєм 8 березня 1751 року, і Найсвятішої Трійці, згідно з привілеєм від 1755 року. І три каплиці: Святого Павла у Бейзимах, Святого Каєтана у Городищі, Святої Барбари у Судилкові. Від 8 листопада 1794 року костел отримав статус парафіяльного [20].

У XIX столітті Римо-Католицька Церква на українських землях переживала складну ситуацію, в т.ч. і в економічному плані. Для дослідження процесу формування церковних маєтків цінні дані можна отримати із візитських описів. Вони тісно пов'язані з даними загальноісторичного характеру. Поряд з такими даними в ряді візитських описів відбилися гострі соціальні й національні колізії свого часу. Наприклад, читаємо наступне: «Фундуш початковий Заславського парафіяльного костелу під іменем св. Яна від Януша Заславського з Острога записаний з червня 1599 року і ним є в 1600 році 11 січня в місті Луцьку підтверджений і визначений, а пізніше затверджений єпископською владою. Однак, – читаємо у візитському описі костелу, – оригінал цього фондушу не зберігся, так як після повстання ... Б. Хмельницького костел був зруйнований, і місто і плебанія спалені і тоді ж і різні папери, серед них і оригінал фондушу ... згоріли» [15].

У XIX столітті заславським монахам-бернардинам належав фільварок з орною землею і сіножатями, млин і став у селі Городище, пасіка в урочищі Чорні Лози. У князівському заповіті від 13 квітня 1750 року на власність костелу св. Йосипа було заповідано три села: Вовківці, Вовківчики і Нечаївку. На 1819 рік костел мав там відповідно по черзі: 224, 162 і 122 кріпаки. Після смерті Павла Сангушка (1750 р.) вдова підтвердила фундацію. Наприкінці 1760-х років поблизу монастиря було зведено низку господарських будівель: амбар, возівню і стайні, хатинку садівника. В 1775 році додалися броварня і шпиталь [20].

Згідно відомості про кількість підданих душ за окладними книгами Волинської казенної палати можемо визначити, що у 1839 році у Заславському повіті римо-католицьким костелам та монастирям належало 537 підданих селян [5; с. 8-15].

Таблиця 1. Кількість підданих душ селян, що належали римо-католицьким костелам та монастирям у 1839 р.

<i>Назва костелу чи монастиря</i>	<i>Кількість селян</i>	<i>Місце проживання селян</i>
Заславський повіт		
Заславський парафіяльний костел	4	м. Заслав
-/-	89	с. Лютарка
Заславський отців-місіонерів монастир	223	с. Вовківці
-/-	123	с. Нечаєвки
-/-	96	м. Воковичів
усього	537	

[5; с. 8-15]

Важливим для розуміння економічного становища РКЦ є аналіз збору оренд священниками. До Луцько-Житомирської консисторії у 1845 році надійшов рапорт від луцького декана, каноніка Ю. Хорошинського. У ньому зазначалося, що священники дієцезії

не збирають корчемної оренди. Підтвердження цього надійшло від старокостянтинівського та заславського декана о. О. Демінського. При віддачі різними вотчинниками для костелів населених маєтків духовним власникам не надавалося право заводити шинки в них і здійснювати там для своїх селян продаж напоїв. Було дозволено, щоб ці села належали до загальної корчемної оренди вотчинника, який би надавав для священиків відповідну винагороду [4; с. 34-40].

Близькість католицького духовенства до польського дворянства за соціальним становищем зумовила їхню участь у Листопадовому повстанні 1830-1831 років. У зв'язку з цим царизм провів ряд кардинальних заходів, спрямованих на послаблення економічної ваги римо-католицького духовенства та чернечих орденів. Відбулося закриття значної частини католицьких монастирів і передача їхніх населених маєтків у казенне відомство. Умови секуляризації були обґрунтовані Д. Блудовим у доповіді “Про зменшення й перетворення римо-католицьких монастирів”. Нерухомі маєтки належало взяти до казни, а з метою уникнення будь-яких небажаних чуток і нарікань римо-католиків проти цього розпорядження уряду оголошувалося, що доходи від означених фундушів будуть обернені на різні богоугодні заклади, у т.ч. на утримання парафіяльних шкіл замість тих, що утримуються тепер у монастирях, визначених до закриття. Справжнє ж призначення суми будь-якого розміру на кожний із перелічених заходів залежав від волі і розгляду влади. На підставі цієї доповіді у 1832 році був виданий указ “Про закриття деяких римо-католицьких монастирів”. Обґрунтовуючи цей захід, законодавець посилався на буллу папи римського Бенедикта XIV від 1744 року про некомплектні монастирі (тобто про монастирі, в яких було менше 8 ченців), які й передбачалося закрити. Крім того, необхідність закриття обґрунтовувалася невідповідністю числа монастирів кількості віруючих католиків. Указ істотно обмежував володільчі позиції католицького духовенства, помітно скорочував число монастирів, що були важливими вузловими точками впливу католицизму в західних губерніях.

До закриття були намічені наступні монастирі у Заславському повіті.

Таблиця 2. Дані про скасовані у 1832-1833 роках римо-католицькі монастирі у Заславському повіті

назва скасованого монастиря	кількість монахів	кількість монастирської прислуги	кількість парафіян	кількість ревільських селян	капітал, крб.	нерухоме майно монастиря
лабунський кармелітський	4	10	1501	3	12720	-
городиський кармелітський	11	16	1875	476	20535	-

[7; с. 56-117, 6; с. 1-52]

Завершення секуляризації церковного землеволодіння в західних губерніях було пов'язане з проведенням реформи в державному селі наприкінці 1830-х – на початку 1840-х рр. Важливу роль у підготовці вилучення в казну церковної власності відіграв Комітет про церковні маєтки, який очолював П. Кисельов. На підставі його рішень були видані укази від 1841 та 1843 років, які передавали церковні маєтки в західних губерніях до складу державних маєтностей. На останньому етапі секуляризації духовенство втратило свої маєтки. При цьому воно було винагороджено одноразовою допомогою, штатними окладами, а також виділялися служителі з державних селян.

Внаслідок політики на послаблення римо-католицької церкви у 1841 році відповідно до наказу російської влади монастир бернардинів перетворено на «штатний 2 класу» (Це означало, що в монастирі мусять мешкати монахи з ліквідованих монастирів. Після смерті останнього з них монастир мав бути зачинений), його штат надзвичайно урізано, а освітню діяльність скасовано [19].

Наступного, 1842, року було ліквідовано монастир місіонерів. Його маєтки цілковито конфісковано на користь Міністерства державних маєтностей. Однак місіонери продовжують й надалі опікуватися парафією Святого Йосипа. Останній настоятель заславських місіонерів о. Мацей Наркевич служив у парафії парохом (1842-1851 роки). Після смерті о. Наркевича заступив його багатолітній вікарій, о. Гжегож Шацький, в 1866 році засуджений на заслання в глиб Росії, де й помер. Заслав й надалі залишався адміністративним центром римо-католицького деканату. Діяли костел Святого Івана Хрестителя і монастир оо. Бернардинів [20].

У приміщеннях колишнього монастиря оо. місіонерів розмістилися поліцейське управління (водночас південна вежа костелу використовувалася як канцелярія поліцейського пристава), установа з військової повинності, казначейство і повітова дворянська опіка [20].

Розробляючи план проведення секуляризації церковних маєтків у західних губерніях, уряд намагався забезпечити секретність цього заходу. Але місцева влада на початку 1842 року неодноразово сповіщали про те, що духовенство вже знало про те, що в нього вилучатимуть маєтки. У січні 1842 року київський генерал-губернатор повідомив, що “католицьке духовенство давно вже знало про передачу духовних маєтків у казенне управління”, тому “рухомість у згаданих маєтках нині є в жалюгідному стані, а хліб і пшениця, що були в них, збуті в різні руки”. Численні донесення поліції підтверджували це. Заславський повітовий земський справник повідомляв, що католицьке духовенство знало про намічене відібрання в казенне відомство церковних маєтків задовго до указу 25 грудня 1841 року. У зв’язку з цим із Заславського місіонерського монастиря був вивезений і розпроданий увесь хліб не лише врожаю 1841 року, але й той, що був у запасі з попередніх років. З того ж донесення видно, що духовенство одержувало інформацію з чиновницького середовища, яке на Правобережній Україні було переважно дворянським за походженням. Духovenство відповіло світським власникам аналогічною «люб’язністю». Ті ж місіонери, дізнавшись про намічену передачу їхнього маєтку в казенне відомство, відмовилися від продовження судового позову щодо нього, який почався значно раніше. Відповідачем у цій справі була графиня М. Мараховська. Не бажаючи після передачі маєтку передавати казні й права позивача щодо польських дворян, духовні власники й ряду інших маєтків відмовлялися від розпочатих раніше позовів [10; с. 127-131].

Таблиця 3. Кількість селян у маєтках духовенства, переданих в управління Міністерства державних маєтностей за указами від 25.12.1841 р. та 10.05.1843 р.

<i>повіт</i>	<i>за указом від 25.12.1841 р.</i>	<i>за указом від 10.05.1843 р.</i>	<i>усього</i>
Заславський	533	93	526

[10; с. 132]

Після передачі в казенне відомство маєтків вищого духовенства церковні маєтки залишилися в руках парафіяльного духовенства. Зберігши на деякий час володільчі права нижчого ешелону духовенства, уряд розраховував відділити його від духовенства вищого й монастирського, ослабивши тим самим опозиційність католицького кліру [10; с. 158].

Відповідно до рішень, прийнятих на засіданні Комітету від 17 грудня 1841 року, 6 грудня 1842 року була затверджена доповідь міністра внутрішніх справ про асигнування тимчасової допомоги особам римо-католицького духовенства в сумі 16 тис. рублів. Допомога призначалася дожиттєво з 1 січня 1843 року “у вигляді особистої допомоги відповідно до заслуг і гідності кожного” [17; с. 120-124].

Волинська казенна палата у 1843 році подала до Луцько-Житомирської духовної консисторії припис “Про складення утримання позаштатним римо-католицьким монастирям”. У ньому говорилося, що у зв’язку із розпорядженням міністра фінансів від 14 серпня 1843 року, Волинська казенна палата постановляє житомирському, луцькому, дубенському, острозькому, володимирському, заславському повітовим казначеям виплатити кошти за січень-травень позаштатним монастирям. Ці кошти бралися із назначеної на

утримання зазначених монастирів суми – 4853,22 рублів сріблом. Заславський вікентійський монастир отримав від заславського казначея 266,66 рублів [3; арк. 229-232 зв].

У 1851 році прийнято закон про порядок поповнення штатних римо-католицьких монастирів ченцями за рахунок позаштатних і про ліквідацію тих монастирів, в яких було менше, ніж 8 ченців. Позаштатні монастирі зачинялися, коли у них залишалося менше, ніж 8 монахів, а прийом нових не допускався. Коли ж з'являлися вакансії у штатних монастирях, то туди переводилися монахи із заштатних [8]. Це призвело до ще більшого зменшення кількості монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії. Якщо у 1866 році у ній було 8 чоловічих монастирів (у т.ч. Заславський), то в 1883 році залишилося 6 монастирів (у т.ч. Заславський бернардинський), а в 1887 році лише три монастирі – Заславський, Вінницький та Дубенський. На початку ХХ ст. у дієцезії чинним був лише один Заславський бернардинський монастир. Як бачимо лише йому вдалося пережити складні перепитії ХІХ століття.

На початку ХХ століття заславський монастир оо. Бернардинів де-юре був єдиним діючим монастирем ордену в межах Литовсько-Руської провінції, хоча де-факто не існував. У будівлях монастиря з дозволу російського уряду діяв новіціат для об'єднаних орденів отців бернардинів і капуцинів, єдиний для усієї Луцько-Житомирської дієцезії. Монастир використовувався для пенітенціарних цілей. Сюди за згодою дієцезіальної влади засилялися католицькі священники для спокутування або відпочинку на старості. Серед засланих тоді перебували Антоній Ліневич, Фелікс Лубчинський, Мар'ян Токажевський, Максиміліан Туровський, Ілля Андрушкевич та ін.. Останній заславський монах-бернардин помер у 1910 році [19].

Аналіз становища католицизму на Заславщині в ХІХ столітті вимагає від нас звернути увагу на роль РКЦ у розвитку освіти. На початку ХІХ ст. помітний вплив на розвиток освіти на Волині мав орден піярів. Зокрема, він утримував Заславське училище, де переважали вчителі польського походження, ксьондзи та монахи, які формували у своїх вихованців польську національну свідомість [11; с. 148-149, 12].

Загалом у 1829-1832 роках у Заславському повіті було 6 римо-католицьких парафіяльних шкіл [18; с. 55-316].

Стосовно самого міста Заслава, то до 1830 року там діяло три римо-католицькі парафіяльні школи.

Перша мала власний фонд, розташовувалася при костелі св. Яна і утримувалася родиною Сангушків.

Друга школа отців-місіонерів з власним фондом була двокласною. У частині монастиря місіонерів містилася парафіяльна школа, архів князів Сангушків, кухня, рефекторій, столярня майстерня, монастирська прокура, ораторій, отцівські помешкання і бібліотека (у 1818 році нараховувала понад 860 томів. У двокласній школі оо. місіонерів викладали граматику, моральну науку, історію, арифметику, географію, латинську та російську мови. У 1808 році до цієї школи ходило 67 учнів, а у 1825 році – 60 учнів [1; с. 68-72]. У 1800 році при монастирі місіонерів закладено малу семінарію, пізніше зреформовану і поширену до філософсько-теологічних студій, які в 1815 році були перенесені до Сьміловичів.) [20].

Третя – школа бернардинів. Від 1740 року у монастирі бернардинів були студії філософії, теології і риторики. Монастирська бібліотека нараховувала близько 5 тисяч томів, в тому числі багато рідкісних видань [19].

Отже, можна підсумувати, що у ХІХ столітті на Заславщині римо-католицизм мав поширення. Однак його становище протягом століття погіршувалося, що відповідало загальним тенденціям ситуації РКЦ в Російській імперії.

Використані джерела та література:

1. Державний Архів Житомирської Облaсті (далі – ДАЖО). – ф. 178, оп. 4, спр. 67: Справа по Канцелярії луцького єпископа. Відомості про стан парафіяльних шкіл і духовних семінарій Луцької єпархії з 1820 по 1825 рр. – 464 арк.

2. ДАЖО. – ф. 178, оп. 6, спр. 1058: Послужний список Луцького і Житомирського єпископа і Кавалера Цецішовського – суфрагана Луцького і Кавалера єпископа Підгороденського – коад’ютора іменованого єпископа і кавалера Пивницького. – 10 арк.
3. ДАЖО. – ф. 178, оп. 7, спр. 90: Справа, що містить в собі різних осіб та місць папери. – 270 арк.
4. ДАЖО. – ф. 178, оп. 7, спр. 199: Відомості про отримання костелами корчемної оренди. – 65 арк.
5. Центральний Державний Історичний Архів України в м. Києві (далі ЦДІАК України). – ф. 442, оп. 1, спр. 2816: Справа за наглядом за поведженням католицького духовенства з селянами фундушових маєтків. – 15 арк.
6. ЦДІАК України. – ф. 442, оп. 57, спр. 207: Із відомості про давні монастирі, замки, церкви й ін., складеної до 1860 р. – 1314 арк.
7. ЦДІАК України. – ф. 442, оп. 64, спр. 166 ч. 1: Рапорти волинського цивільного губернатора та інші документи. – 316 арк.
8. ЦДІАК України. – ф. 442, оп. 789, спр. 84.
9. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис. – Житомир, 2000. – 314 с.
10. Зінченко А. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. – К., 1994. – 180 с.
11. Бабійчук В. В. Польський фактор в освіті Волині в першій половині XIX ст. / В. В. Бабійчук // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття: Наук. збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 22. – Житомир : М.А.К, 2001. – С. 147-155.
12. Буравський О. Роль римо-католицьких орденів у розвитку освіти на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/5437/1/Буравський.pdf> - назва з екрана
13. Вихованець Т. «Генеральное описание Волынской губернии» як джерело з історії Заслава та Заславського повіту кін. XVIII – поч. XIX ст. // Заславщина багатьох культур. У складі двох імперій. Заславщина від кінця XVIII до початку 90-их років XX століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/GenDescription.html> - назва з екрана
14. Єсюнін С. Бернардинський монастир: ченці, скарби та в’язні / С.Єсюнін // Хмельниччина справжня : фотокнига. – Хмельницький, 2007. – С. 130.
15. Зінченко А. Л. Акти візитації монастирів і костьолів XVIII – першої половини XIX ст. як історичне джерело [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://muzey.vn.ua/node/74> - назва з екрана.
16. Олійник І. Старовинний Ізяслав – місто, де зупиняється час // газета “Є!” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sd.org.ua/news.php?id=1174> - назва з екрана.
17. Ks. Wyczawski H. E. OFM Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych. – Kalwaria Zebrzydowska, 1989. – 418 s.
18. Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997. – 452 s.
19. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ізяслав>.
20. http://uk.wikipedia.org/wiki/Костел_Святого_Йосипа_та_монастир_отців_Лазаритів.